

Владан Таталовић, асистент приправник

Православни богословски факултет
Катедра за Свето Писмо Новог Завета
Београд

Димитрије Стефановић као професор Новог Завета на Богословском факултету у Београду

Овај рад представља покушај кратког приказа живота и дела др Димитрија Стефановића, професора Светог Писма Новог Завета на Богословском факултету у Београду.* У првом делу изложена је његова кратка биографија, док се у другом делу износе основне црте његовог научног рада. За исправно разумевање Стефановићевог богословског доприноса од пресудне важности је објективно сагледавање црквено-политичког и научног контекста у ком се он формирао и потом стварао.

1. Биографија¹

Професор др Димитрије Стефановић је рођен 31. јула 1882. у Змајеву². Гимназијски испит зрелости положио је у Српској православној великој гимназији у Новом Саду, после чега је три године учио и завршио Богословију у Сремским Карловцима³. Теологију је студирао на Православном богословском факултету Универзитета у Черновцима, где је године 1907. „положио строге испите и био промовисан за доктора богословских наука“⁴.

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ За састављење детаљне биографије Димитрија Стефановића нема много материјала. Поред јединог и веома сиромашног досијеа, који смо пронашли у архиви Православног богословског факултета Универзитета у Београду (АПБФ), коришћени су следећи радови: „Протопрезвитер-ставрофор Др Димитрије Стефановић, ред. професор Богословског факултета (некролог)“, Гласник СПЦ XXVI (1945) 76; Чедомир Драшковић, „Четрдесет година Богословског факултета у Београду“, Богословље V (XX) 1-2 (1961) 1-26; Иринеј Буловић, „Др Димитрије Стефановић“, Богословље XXIV (XXXIX) 1-2 (1980) 165-170; Др Никола Гавриловић, *Карловачка богословија (1794-1920)*, Сремски Карловци 1984.

² Бачка (Војводина). У Стефановићевом досијеу, па и у старим картама Војводине, могу се прочитати и други, старији називи овог места: Altker или Alt Keer (немачки), Ó-Kér (мађарски), Стари Кер или Пашићево (српски). У препису *Извода из протокола крштених православне источне српске цркве, храма св. оца Николаја у Пашићеву (од г. 1882 Књ XV Лист 104)* стоји да је Димитрије син Јована (по занимању *купец*) и Софије Стефановић, као и да га је дан по рођењу крстио и миропомазео Максим Миловановић, парох старо-врбашки (препис је издат 24. октобра 1934. у Пашићеву и стоји под бројем 138/1934 У.П., АПБФ).

³ Из *Писма Богословског факултета Универзитетском већу (=Писмо; бр. 412 од 3. октобра 1921., АПБФ)*, приложеног уз Стефановићеву *Пријаву за професора богословског факултета на београдском универзитету* која је упућена Ректорату истог универзитета (=Пријава; *Универзитет*, бр. 978 од 3. марта 1920., АПБФ). Буловић наводи податак да је Стефановић своје гимназијско образовање отпочео у Новом Врбасу (*нав. дело*, 165). Војску није служио (*Извод из службеничког листа, АПБФ*).

⁴ *Писмо*. Ради бољег упознавања Стефановићеве личности неопходно је рећи нешто о Богословском факултету у Черновцима. Град Chernowitz или Чернівци (Буковина) припадао је до 1918. Аустро-Угар-

У периоду 1907-1920. предавао је *Свето Писмо Новог Завета и новозаветни грчки језик* у Карловачкој богословији⁵, а од 1920. до 1922. био је редовни професор *Новог Завета* на тек основаном и краткоковом Православном богословском факултету загребачког универзитета⁶. Одатле је 3. октобра 1921. изабран на исту катедру Богословског факултета у Београду⁷, на којој је као редовни професор остао све до одласка у пензију 1943.⁸

Био је ожењен Зорком Димитријевић с којом је имао два сина: Ксенија (1909) и Станоја (1911).⁹ За живота се удостојио свештеничког чина протојереја-ставрофора¹⁰, у ком се потврдио као „предан и вредан делатељ у винограду Господњем“¹¹.

Димитрије Стефановић се после тешке болести упокојио 28. маја 1945. У цркви Св. Николе на Новом гробљу у Београду опело му је, уз саучествовање не-

---

ској царевини, а данас се налази у Украјини. Универзитет у том граду основао је 4. октобра 1875. аустро-угарски цар Франц Јозеф I (1830-1916) и чинила су га три факултета (Fakultäten für griechisch-orthodoxe Theologie, Jura und Philosophie). Говорило се и учило на немачком језику, а на њему је предавао велики број знаменитих професора (њихов делимичан списак и биографије види на интернет адреси: http://www.biologie.de/biowiki/Franz-Josephs-Universität_Czernowitz којој смо приступили 17. априла 2007). Стефановићев промотор се звао Dionysius Jeremijczuk (из *Докторске дипломе = Диплома*, издате 17. маја 1907. у Черновцима, АПБФ), био је православне вероисповести и предавао је практичну теологију. У *Дипломи*, међутим, не пише која је Стефановићева специјалност; Буловић каже да је он постао „доктор богословља... из области науке о Светом Писму Новог Завета“ (нав. дело, 165), а сам Стефановић вели: „Струка ми је Свето Писмо Новог Завета са новозаветним грчким језиком“ (*Пријава*). Иначе, Универзитет у Черновцима и данас постоји (Чернівецький національний університет) и у оквиру њега се налази Факултет за философију и теологију (Філософсько-теологічний факультет); више о томе види на интернет адреси: <http://www.chnu.cv.ua> којој смо приступили 17. априла 2007.

⁵ Види *Пријаву и Писмо*. Са друге стране, на основу годишњих извештаја Карловачке богословије, Гавриловић наводи податак да је Стефановић, одмењујући колегу Божидара Јеремића, најпре предавао Црквену историју (1907-1910), а да је тек по разрешењу дужности архимандрита Илариона Зеремског као професора Новог Завета, на његово место постављен 18. јануара 1910. (нав. дело, 97-98).

⁶ Буловић, нав. дело 165. У *Писму* пише: „На основу својих квалификација и показане способности за самостални научни рад, изабран је био г. Стефановић за редовног професора православног богословског факултета у Загребу...“ Његово постављење је потврђено краљевским указом бр. 48737 од 13. новембра 1920. (из *Извода из службеничког листа*, АПБФ).

⁷ Чедомир Драшковић, нав. дело, 6. Стефановић је дошао на место епископа Илариона Зеремског (1865-1931) који је тада био изабран за епархијског архијереја. Постављење у Београду такође му је потврђено краљевским указом бр. 98 од 5. јануара 1922. (из *Извода из службеничког листа*, АПБФ), а дужности предавања у Загребу разрешен је 28. јануара 1922. (из *Писма Декана ПБФ у Загребу Деканату ПБФ у Београду*, бр. 64 од 12. фебруара 1922., АПБФ).

⁸ Стефановић је пензионисан *Одлуком* Председника Министарског савета Милана Недића донетом 3. децембра 1942. (М.С., бр. 4484, АПБФ), а дужности је разрешен 13. јануара 1943. (бр.750/42, АПБФ). Истом Недићевом одлуком пензионисано је још пет професора Богословског факултета у Београду: др Јордан Илић, др Радивој Јосић, др Душан Глумац, др Викентије Фрадински и др Атанасије Поповић, а претходно др Борислав Лоренц (25. јуна 1942).

⁹ *Извод из службеничког листа*, АПБФ.

¹⁰ На жалост, нисмо успели да пронађемо некакав досије који би нам нешто рекао о Стефановићевој свештеничкој служби. Зато о његовом пастирском раду можемо закључивати само на основу радова које је објавио: „Проповед на дан светог и великог мученика Христова Димитрија“, Богословски Гласник VIII 16 (1909) 377-380; „Проповед на први дан Ускрса у храму Св. Узнесења у Суботици“, Богословски Гласник XI 21 (1912), 373-376; „Проповед на Велики Петак 1913. године“, Богословски Гласник XII 23 (1913) 307-309; „А кад се наврши време...(проповед одржана у београдској Саборној цркви пред Божић 1923)“, Гласник Српске Патријаршије 4 (1923) 117-119; „Од чега зависи успешан пастирски рад?“, Богословље XII 3-4 (1937) 312-316. Посебно скрећемо пажњу на расправу коју је Стефановић штампао као личну реакцију на резолуцију свештеничке скупштине у Београду: *Шта нам је дужност?*, Сремски Карловци 1919. Она је најбољи сведок Стефановићеве пастирске зрелости.

¹¹ *Некролог*.

колико професора Богословског факултета, одслужио Епископ шабачки др Симеон Станковић¹².

2. Научни и преводилачки рад

2.1. Исагошки рад

Први Стефановићев подухват на широком и у Срба још недовољно обрађиваном пољу библистике били су радови из области исагогике. Такво усмерење било је сасвим очекивано будући да је српско богословље тек чекало на постављање озбиљних темеља у библијској науци. Као новопостављени професор Светог Писма Новог Завета у Карловачкој богословији, Стефановић је за потребе ђака и професора саставио комплетан *Увод у Нови Завет*¹³, а као професор Универзитета објавио је још два рада из ове области¹⁴.

„Цео Увод није плод многогодишњег професорског рада и искуства, него је постао у кратку времену, да што пре испуни неугодну празнину, што су је при изучавању Св. Писма Новог Завета нарочито осећали професор и слушаоци Св. Писма Новог Завета у карловачкој богословији. С тим и таквим уверењем га треба у руке узимати и читати, и не тражити од њега нешто опширно, за сва времена сталожено и утврђено, савршено. Свега тога нема ни у најбољим римокатоличким и протестантским уводима, којима сам се, сасвим природно, и сам при изради свога увода служио.“¹⁵

До појављивања овог *Увода*, постојали су делимични и непотпуни радови, углавном писани за ученике богословија. Први Увод у Нови Завет на српском језику објављен је у Београду 1864. и дело је протосинђела Никанора Зисића (*Упутство за читање Светог Писма Старог и Новог Завета*); за њим су уследили уводи архимандрита Фирмилијана Дражића, Милутина Јакшића, Стевана Веселиновића и архимандрита Илариона Зеремског¹⁶. Сви ти приручници ипак нису могли да, како је то Стефановић рекао, „испуне неугодну празнину“ која се осећала, те је зато он објавио целовитији и у односу на претходне покушаје заиста квалитетнији увод, чиме је „обогатио нашу науку и подигао је на ниво на коме она код нас није раније била“¹⁷.

Колико год, међутим, изгледао као прави погодак и освежење српском богословљу у веома тешка времена, Стефановићев *Увод* ипак није прошао без критике. Читавих деветнаест година касније, у рубрици „Књижевна смотра“ београдског хришћанског месечника *Верољуб*, појавио се анонимни чланак под насловом

¹² Иначе, до свог избора за епископа др Симеон Станковић (1886-1960, у периоду 1934-1960. владика шабачко-ваљевски), био је професор Богословског факултета у Београду. Детаљније о последњем опроштају са покојним професором Стефановићем види у *Некрологу*.

¹³ Још као докторанд, Стефановић је у Богословском Гласнику штампао чланак „Апостол Павле и Филипљани“, 6 (1904) 65-83. *Увод у Нови Завет* објавио је у три књиге: *Четири канонска јеванђелија*, Сремски Карловци 1910, Београд² 1954; *Из новозаветне исагогике (Дела апостолска, Посланице Св. апостола Павла, Саборне посланице и Апокалипсис)*, Сремски Карловци 1912, Београд² 1957; *Увод у Св. Писмо Новог Завета (опћи део)*, Богословски Гласник XI 22 (1912) 161-175, 249-267, 321-329; XII 23 (1913) 1-10, засебно издање: Сремски Карловци 1913. Као посебан чланак који је укључен у књигу *Четири канонска јеванђелија* штампао је „Четврто канонско јеванђелије“, Богословски Гласник IX 17 (1910) 241-250, 321-334, 401-413; IX 18 (1910) 251-260, 323-328, 522-528; X 19 (1911) 3-10, 99-106.

¹⁴ „Синоптичка и четврто јеванђелије“, Богословље II 2 (1927) 270-276; „Адресати посланице Ефесцима“, Богословље VII 4 (1932) 277-279.

¹⁵ „Предговор“, *Увод у Свето Писмо Новог Завета (опћи део)*.

¹⁶ Архимандрит Фирмилијан, *Тумачење јеванђеља са беседама*, Београд 1892; Милутин Јакшић, *Свети апостол Павле*, Нови Сад 1901; Стеван Веселиновић, *Лекције из Светог Писма*, Београд 1908; Архимандрит Иларион Зеремски, *Увод у Нови Завет – скрипта*.

¹⁷ Емилијан Чарнић, *Општи Увод у Нови Завет*, Крагујевац³ 1994, 27.

„Врло незгодне ствари“¹⁸, у ком непознати аутор критикује Стефановића зато што је „своје“ дело *Четири канонска јеванђелија* саставио преписујући из књиге *Die Evangelien und Evangelienkritik* (Freiburg im Breisgau 1908) римокатоличког теолога Јакоба Шефера¹⁹. Оптужбе на Стефановићев рачун анонимни критичар је поткрепио паралелним изношењем текстова из оба дела – дакле, на немачком и на српском језику, да би у закључку текста оптуженика позвао да „повуче консеквенце“:

„Ако је г. др. Стефановић приликом конкурса за катедру редовног професора, поднео на оцену напред споменуто књигу, не спомињући име др. Јакова Шефера, онда се мора искрено жалити, што је таквим поступком заиста повређена етика свештеничког staleжа.“²⁰

Стефановић, међутим, није часио да одговори:

„Нека се, дакле, анонимни писац не брине за »етику свештеничког staleжа«, него нека се постара за своју етику, па нека своје писмене саставе у којима ружно оптужује, бар потпише... Ни тада, а ни сада не кријем да сам се, радећи своју књигу »Четири канонска јеванђелија«, *поред многих других књига* послужио и књигом Dr. Jakob Schäfer-a »Die Evangelien und die Evangelienkritik«, али *никако* не онако како би то хтео да прикаже анонимни приказивач. Управо, он и не зна шта хоће да каже за моју књигу! ... Но, ако ту има сличности... зар то мора значити да сам ја просто преписао из Шеферове књиге?“²¹

Указујући да и међу делима страних аутора постоје сличности и наводећи конкретан пример за то – дело Dr. Joseph Sickenberger, *Kurzgefasste Einleitung in das Neue Testament* (Freiburg im Breisgau 1925) такође је слично наведеној Шеферовој књизи –, Стефановић своју одбрану завршава питањем *повлачења консеквенци*: „Ако г. Sickenberger учини то, учинићу и ја.“²² Тиме је полемика завршена.

*

Стефановићев *Увод* се не може само назвати уџбеником, а не би се могло рећи ни да га је саставио тек слепим коришћењем западних увода. Заправо, када би неко на основу његове изјаве – да се при изради сопственог *Увода* користио „најбољим римокатоличким и протестантским уводима“, као и на основу чињенице да се школовао на немачком говорном подручју, тврдио да је он тиме био под великим утицајем западног богословља, не би био сасвим у праву²³. Сваки иоле пажљиви

¹⁸ Верољуб II 3 (1929) 12-14. Овај часопис је био дело и власништво архимандрита Платона Јовановића (1874-1941), каснијег епископа бањалучког (1939-1941) и новопрослављеног мученика.

¹⁹ Jakob Schäfer (1864-1933), професор Новог Завета у Мајнцу.

²⁰ „Врло незгодне ствари“, Верољуб II 3 (1929) 12-14: 14.

²¹ „Поводом најновијег приказа моје књижице ‚Четири канонска јеванђелија‘“, Гласник Српске Патријаршије 10 (1929) 184-185: 185.

²² Исто.

²³ Чињеница је да је Стефановић, износећи кратку историју и најважнију библиографију (до)тадашње исагогике, много више простора посветио западним него источним (=православним) ауторима (види: „Историја и литература Увода у Св. Писмо Новог Завета“, *Увод – опћи део*, 4-10). То је, међутим, разумљиво јер се увод „као самостална наука појавио... тек у новије време, и на своме развоју има да благодари нарочито протестантским богословима...“ (*Увод – опћи део*, 4). „У Св. Писму гледали су реформатори једини извор и норму за своју веру, па су наравно са особитим маром и пажњом почели истраживати библијске списе, а са изучавањем оригиналних библијских језика, добивала су та истраживања све више научни карактер“ (*нав. дело*, 6). Са друге стране, (до)тадашња православна библистика није се могла похвалити знаменитим исагошким радовима. Према Стефановићевом извештају, тада се у новогрчкој богословској литератури знало за само једно исагошко дело (N. Δαμάλα, *Ἐρμηνεία εἰς τὴν καινὴν διαθήκην*, Ἀθήνα 1876) које је, опет, рађено по „Уводу“ протестанта Bleek-a (*нав. дело*, 9); руско богословије је, пак, пружало „само једну, и то непотпуну систе-

читалац може приметити да готово све странице Стефановићевог троделног Увода, а и његови други (исагошки) радови, одишу посве јаком критиком (до)тадашњег богословља на Западу. Штавише, Стефановићев осврт на западну библистику, који би се укратко могао сагледати читањем последњих страница првог дела Увода – поглавља „Критика на јеванђелија“²⁴, углавном је саркастичан. Понегде чак и прекомерно. Но, пре него што изнесемо суштину ове критике, укратко ћемо представити разлоге који су у нашем професору изазвали прилично бурну реакцију.

Ново доба на Западу обележено је особитим развојем наука, а то је веома утицало на представу коју су људи имали о свету:

„Пре свега у француском, енглеском и немачком просветитељству настала је једна нова представа о свету која се осликава у свести у људској аутономији, плурализму, еманципацији и растућем секуларизму. Представа једне *historia sacra* или *scriptura sacra* је одбачена, тако да се метафизичко објашњење света, као и моћни положај Цркве, више нису подразумевали. На питање о истини није се више одговарало упућивањем на црквене традиције и мишљења из њихових учења, већ се оно подређивало разуму.“²⁵

Општа револуција захватила је и библијско богословље. Међутим, упркос њеном снажном и свеобухватном потенцијалу, у библистици су ствари текле врло постепено²⁶. Након Землеровог подвргавања Новог Завета строго историјском испитивању и притом прављења разлике између Божије Речи и Светог Писма²⁷, затим Лесингових²⁸ и Габлерових²⁹ ерминевтичких доприноса, Библија се почела проучавати као и свако друго књижевно дело антике – „помоћу метода критичке историјске науке и филологије, које су у XIX веку доживеле огроман процват“³⁰.

Стефановић се са оваквим научним погледима врло рано сусрео. Најпре богословска атмосфера Факултета у Черновцима, у којој је као научник начинио прве кораке, а затим и дела западних научника из којих је целог живота неуморно учио и себе и друге³¹, омогућили су му да колико-толико сагледа духовну и науч-

---

му модерне исагогике“, али је у њему ипак било „неколико ваљаних уџбеника и монографија“; од српских увода Стефановић је навео само своја (два) дела (нав. дело, 9-10). О стању православне библистике у двадесетом веку види: Амфилохије Радовић, *Историјски пресјек тумачења Старог завета*, Никшић 1996.

²⁴ Четири канонска јеванђелија, 87-106.

²⁵ Удо Шнеле, *Увод у новозаветну егзегезу*, Београд 2007, 23-24.

²⁶ Ми ћемо у даљем тексту изнети само неке од најважнијих ступњева развоја западне библистике на које се и Стефановић осврнуо. О историји критицизма опширније види у књизи Стефановићевог савременика Henry S. Nash-a: *The History of the Higher Criticism of the New Testament*, London 1901.

²⁷ Johann Salomo Semler (1725-1791), протестантски теолог из Халеа. У аутобиографији пише да је своје егзегетске принципе преузео из хуманистичких наука – „aus humanioribus“ (*Lebensbeschreibung von ihm selbst abgefaßt, Erster Theil, Halle 1781, 208-209*), а за њега се може рећи да је из „нижер“ библијског критицизма повео у „виши“

²⁸ Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), песник и филозоф. Укратко о проблему „разума и откривења“ види у: Шнеле, нав. дело, 25.

²⁹ Johann Philipp Gabler (1753-1826), протестантски теолог из Јене. У свом раду *De iusto discrimine theologiae biblicae et dogmaticae regundisque recte utriusque finibus* (Altdorf 1787) трагао је за тачном границом између догматске и библијске теологије коју је, пак, разумевао као чисто историјску дисциплину.

³⁰ Шнеле, нав. дело, 27

³¹ Читалац врло лако може препознати Стефановићев афинитет ка читању и препоручивању радова немачких теолога и на основу приказа које је овај, као већ професор Факултета, објављивао у Богословљу. Осим прва три наслова („Свето Јеванђеље по Јовану. Превели Војислав М. Петровић и Frederick W Kingston. Издање: Central Translations Institute, London 1927“, Богословље II 3 (1927) 237-238; „Артур Х. Цедлам, Исус Христос у историји и вери, с енглеског превео Драгимир Марић, Београд 1927.“, Богословље III 1 (1928) 78-80; „*Evangelje po Jovanu*. Preveo Dr. Lujo Bakotić. Beograd 1930“,

ну ситуацију на Западу. Суочавање са огромном и непремостивом разликом између српског академског богословља које је тада било у најсиромашнијим повојима и оног немачког, већ вишевековног и традиционално јаког и богатог, родило је у њему помисао да српска теологија може расти брижљивим одабирањем и узимањем јестивих плодова из веома родне баште западне теологије. Оне, *по њему*, нејестиве плодове, који су, иначе, веома постепено зрили, Стефановић је немилосрдно критиковао скоро по сваком (р)еволутивном ступњу. А који су то битни стадијуми развоја западне библистике, умео је врло вешто да примети.

Као прво, све до XVIII века најважније питање које се о једној библијској књизи могло поставити било је оно о њеном апостолском ауторству. Гарант аутентичности списка и његовог места у канону било је име апостола у потпису. Када се, међутим, на Свето Писмо почело гледати као на „људску“ књигу, ово питање је много више добило на важности. Но, иако су осамнаестовековни рационалисти махом одбацивали тврдње о апостолском ауторитету библијских списка, даље од тога просто нису смели ићи. Проблем је био у томе што су реформацијом везе са ауторитетом Предања и непогрешивошћу Цркве прекинуте, те је једини извор аутентичне Речи Божје било Свето Писмо. Типичан пример оваквих погледа је философ и протестантски теолог Шлајермахер (Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, 1768-1834) који у свом есеју на 1. Посланицу Тимотеју³² одбацује тврдњу о Павлу као њеном писцу и ту се сасвим зауставља.

Као друго, и као консеквенца првога, све до прве половине деветнаестог века научна достигнућа библистике била су некако парцијална и критичком истраживању новозаветног текста недостајао је снажан обједињујући принцип³³. Применом Хегелових (1770-1831) философских начела у области библијског богословља ствари су се драстично промениле – критицизам је отишао даље добивши потпуно нов и јединствен правац. Да би ствари биле јасније, у најкраћим цртама ћемо истаћи две важне личности тог периода којима и Стефановић посвећује прилично пажње: то су протестантски теолози Фердинанд Кристијан Баур (Ferdinand Christian Baur, 1792-1860), оснивач тибингенске школе, и Давид Фридрих Штраус (David Friedrich Strauss, 1808-1874).

Под утицајем Хегела, Баур је Откривење сматрао примарним принципом: људско је без божанског слепо, док је божанско без људског празно³⁴. Такође, др-

Богословље V 3 (1930) 230-231), ради се о позитивном представљању тада најновијих и најкориснијих књига са немачког говорног подручја: „Dr. Paul Feine, *Einleitung in das Neue Testament*, Leipzig 1930⁵“, Богословље VI 2 (1931) 167-169; „Dr. Joseph Klausner, *Jesus von Nazareth*, Berlin 1930“, Богословље VII 1 (1932) 70-74; „Knopf – Weinel, *Einführung in das Neue Testament*, Giessen 1934⁴“, Богословље X 4 (1935) 438-441; „F. M. Willam, *Das Leben Jesu im Lande und Volke Israel*, Freiburg im Breisgau 1934⁴“, Богословље XI 1 (1936) 119-123; „J. Schneider, *Der Sinn der Bergpredigt*, Berlin“, Богословље XII 3-4 (1937) 356-360; „H. Felder, *Jesus von Nazareth*, Paderborn 1937“, Богословље XIII 2 (1938) 168-171; „K. Th. Schäfer, *Grundriss der Einleitung in das Neue Testament*, Bonn 1938“, Богословље XIV 3-4 (1939) 329-332.

³² *Über den sogenannten ersten Brief des Paulus an den Timotheus, ein kritisches Sendschreiben an Gaß*, 1807

³³ Детаљније види: Nash, „The Turning-point in the History of Criticism“, *нав. дело*, 111-133.

³⁴ Nash, *нав. дело*, 129. За Баура Нови Завет није само колекција књига – сваки спис представља одраз конкретног периода кроз који је људско искуство, вођено Богом као инструментом, прошло. Исте године (1835.) када се појавило Штраусово дело *Das Leben Jesu* објавио је и Баур веома значајну књигу (*Die sogenannte Pastoralbriefe des Apostels Paulus*) у којој, показавши да Павле никако није могао написати Пастирске посланице, истима даје сасвим одређено место у црквеној историји другог века, као и конкретну функцију у устројству саборне Цркве. Према Бауру, Павле је написао само четири посланице.

жао је да сваки људски напредак у историји пролази кроз фазе: теза – антитеза – синтеза. У есеју о подељености у Коринтској цркви³⁵ показао је да духовна ситуација првих хришћанских заједница нимало није била идеална: Еванђеља која приказују хармоничност раног хришћанства последица су синетезе двају опречних странака – Петрове (теза) и Павлове (антитеза). То се Стефановићу никако није допало: „На ову ипотезу примећујемо пре свега, да ни у једном спису најстаријих црквених писаца нема трага о томе, да је прва хришћанска црква икада била подељена на две странке, и изгледа, да је Ваиг замислио себи, да су у старој цркви били исти болесни односи, какви су у данашњом шареном протестантству...“³⁶

Штраусов пут се разликовао од Бауровог. Полазећи од хегелијанског погледа на Откривење, према коме ниједна истина за човека не може бити *божанска* уколико као рефлектована и дубоко преиспитана није прихваћена од свеукупне људске свести, Штраус је дошао до закључка да је Христос Новог Завета заправо творевина хришћанског ума, односно Цркве³⁷. Појављивање његовог главног дела *Das Leben Jesu*³⁸ довело је у питање само Откривење и утицало да након 1835. тема Спаситељевог живота постане фундаментална у теолошкој мисли Запада³⁹. Суштинско питање: шта у Новом Завету јесте, а шта није истина? – чинило је последњу и најстрашнију лествицу развоја библијског критицизма.

Дакле, прекид са предањем, одбацивање апостолског ауторства новозаветних списа, примена философије у библијској ерминевтици – пољуљали су саму чињеницу Откривења и довели у питање Истину. Без обзира на то што Баур и Штраус нису на потпуно исти начин применили хегелијанску философију, они ипак показују да није све у Цркви, односно Библији, онако како се до тада *веровало*. Баурове анализе не указују на савршену хармонију апостолског доба, док Штраус поставља питање о истинитости Оваплоћења. Не упуштајући се у детаљну анализу узрока оваквих теолошких ставова, Стефановић на најједноставнији начин упућује на повратак од последње ка првој и за истиниту веру животодавној лествици – поверењу у Предање:

„За православног хришћанина су јеванђељелија књига, која истинито и верно износи живот, науку и дела Господа Исуса Христа, Сина Божјег, кога је Бог Отац на земљу послао, да покаже и изврши спасење рода људског [*против Штрауса – прим. ВТ*]. Да је у јеванђељелијама заиста свака реч истинита, у то православни хришћанин не ће ни најмање посумњати, кад зна, да су прво и четврто јеванђеље написали људи, који су својим очима гледали и својим ушима слушали оно, што су у јеванђељелијама изнели, а друго и треће јеванђеље људи, који су били ученици људи, који су Господа ... пратили [*против Шлајермахера и њему сличних – прим. ВТ*]. ... да су хтели рећи и рекли само истину, у то се не сме сумњати код људи, који су за ту истину и живот свој дали [*коначно: против свих који прекидају са Предањем – прим. ВТ*].“⁴⁰

³⁵ „Die Christuspartei in der korinth. Gemeinde“, Tübinger Zeitschrift für Theologie 1831 Н. 4.

³⁶ *Четири канонска јеванђељелија*, 91.

³⁷ Nash, *нав. дело*, 123.

³⁸ *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet*, Tübingen 1835.

³⁹ Могло би се рећи да је Штраус учинио оно што Шлајермахер и његови савременици нису могли.

⁴⁰ *Четири канонска јеванђељелија*, 87-88. Овде скрећемо пажњу и на следеће. Уводећи читаоца у неку новозаветну књигу, Стефановићев метод је врло једноставан: међу основним темама које се тичу једног списка, бави се и питањем ауторства – пошто изнесе Предање Цркве о спису, одбацује све модерне теорије описујући их као *устанак против Предања* (види у: *Четири канонска јеванђељелија и Из новозаветне исагогике*).

Сличне су примедбе и на ставове других познатих научника⁴¹. Модерна критика је „деструктивна и неоснована“, а „деструктивни критичари“ не тврде и не уче него „устају против Предања“. Да им Стефановић супротставља довољно аргумената на завидном научном нивоу – то се баш не би могло рећи, али је очевидно да критикује сасвим обичним речником, логиком народног човека пуног дубоке вере у Цркву Христову⁴². За њега дилеме нема:

„Или веровати учењу православне цркве или »историјско-критичкој« школи.“⁴³

2.2. Егзегетски рад

Стефановић је одличан пример тумача који од темељног егзегетског рада није одвајао превођење библијског текста. Светлост дана најпре су угледали превод и тумачење Павлових пастирских посланица⁴⁴, а по радовима који су затим уследили може се закључити да му је пажња углавном била концентрисана на Павлове списе⁴⁵ и одабране еванђелске текстове⁴⁶. У предговору свог последњег егзегетског уџбеника Стефановић пише о труду уложеном у тумачење живота и дела највећег апостола:

„Као досадашње, тако је и ова моја књига у првом реду намењена школи, ученицима наших Богословија и студентима нашег Богословског факултета. Због тога и није израђена на широкој основи. Живот и рад апостола Павла даде се, иначе, и много опширније обрадити, а опширнија могу бити и тумачења уз његове посланице, али све главно и потребно речено је и у овој мојој књизи. При изради књиге користио сам се нарочито најновијим Уводима и коментарима немачких, римокатоличких и протестантских богослова...“⁴⁷

Постоји, међутим, још једна група Стефановићевих радова написаних у виду чланака и расправа, али које ћемо овде урачунати у егзегетске. Засигурно изазван суштинским питањем које је током деветнаестог века уздрмало васцели Запад – питањем о истинитости Христовог историјског лика, Стефановић је показао посебно научно интересовање за најзанимљивије аспекте Спаситељевог земаљског битовања⁴⁸:

⁴¹ Поред горе наведене двојице научника, Стефановић се дотиче и следећих важних личности: Hermann Samuel Reimarus (1694-1768), Heinrich Eberhard Gottlob Paulus (1761-1851), Bruno Bauer (1809-1882), Albert Kalthoff (1850-1906), Adolf von Harnack (1851-1930).

⁴² Научници чија „достигнућа“ Стефановић негативно оцењује изградили су своје теорије на темељима философије и других наука које су се током XVIII и XIX века јако развиле. Интересантно је да Стефановић, критикујући њихова богословска здања, нигде не сеже за материјалом од кога су она направљена, нити га занима оруђе којим су грађена. Битан му је само коначни изглед, који, јасно, не сведочи праву веру.

⁴³ *Четири канонска јеванђелија*, 103.

⁴⁴ „Пастирске посланице св. апостола Павла“, Богословски Гласник VII 13 (1908) 137-150, 339-344; VIII 15 (1909) 401-407; VIII 16 (1909) 18-25, 161-165, 253-262, 342-348, 414-422; IX 17 (1910), 94-102.

⁴⁵ „Посланице св. апостола Павла“, Богословски Гласник X 19 (1911) 241-251, 321-330; X 20 (1911) 81-88, 161-164, 401-404; „Посланица Галатима св. апостола Павла“, Богословски Гласник XIII 25 (1914) 16-28, 105-111, 201-207, 377-387; *Св. Апостола Павла две посланице Солуњанима*, Сремски Карловци 1919; *Живот и рад Апостола Павла са тумачењем његових посланица Галатима, (2) Тимотију, Титу и Филимону*, Београд 1926; „Апостол Павле о Цркви Христовој (Ефес. 2, 11-22)“, Богословље V 4 (1930) 277-282.

⁴⁶ „Тумачење недељних и празничних јеванђелија“, Богословски Гласник VIII 15 (1909) 436-440; VIII 16 (1909) 3-7, 95-101; *Свето Јеванђелије по Матеју*, Сремски Карловци 1917, Београд² 1924.

⁴⁷ *Живот и рад Апостола Павла са тумачењем његових посланица Галатима, (2) Тимотију, Титу и Филимону*, Београд 1926.

⁴⁸ „Личност Исуса Христа“, Богословље I 1 (1926) 5-14; „Речи Исуса Христа и њихова судбина“, Богословље I 4 (1926) 303-309; „Исус Христос као Учитељ“, Богословље IV 3 (1929) 203-212; „Како

„Ко се данас, у времену критике и сумње, лађа пера да на основу јеванђелија оцрта личност Исусову, мора прво, ма у кратко, одговорити на ова два питања: је ли Исус из Назарета у опште живео и постојао и, ако је постојао, да ли... у јеванђелијима поред истине има и измишљеног.“⁴⁹

Чини нам се да Стефановић овим радовима некако покушава да *поврати* изгубљени лик Месије – сажето износи његову науку, описује га као Учитеља, Чудотворца, Спаситеља – просто пише оно што је већ пре две хиљаде година написано. Не користи се, међутим, никаквим критичким апаратом, тон му је посве апологетски, а речи, натопљене непоколебивим поверењем у Свето Писмо и често уперене против *деструктивне критике*, баш бритке. Да ли је у то време вера у новозаветну поруку толико ослабила да се наш професор латио пера да српској богословској публици оцрта истиниту личност Христову? Да ли је Нови Завет заиста захтевао такву „допуну“ или се ради о изазову коме Стефановић као научник није могао одолети?

*

Стефановићева егзегеза представља заиста велики и значајан корак напред за српску библистику. Сама чињеница да се при тумачењу користио „најновијим Уводима и коментарима западних научника“ говори о мудрој одлуци да у здање српске теолошке мисли свакако треба узидати најкориснија достигнућа водећих светских стручњака. Његови коментари, међутим, највише су оријентисани ка приближавању новозаветног света и текста – а тиме и Речи Божје – читаоцу, али не показују да је Стефановић ишта од западних теорија прихватио. Са друге стране, у домаћој средини је окарактерисан:

„као егзегета... (који је) платио извештај данак своме времену и своме школовању... (и) није увек захватао пуном мером из непресушног источника светоотачког ерминевичког наслеђа“⁵⁰.

2.3. Преводилачки рад

Стефановић се није зауставио на објављивању преводâ појединих новозаветних текстова. Охрабрио се на још већи подвиг – превођење целог Светог Писма Новог Завета, и то зато што је осећао да је крајње време да Црква свом народу треба да пружи један, од Вуковог, ученији превод:

„После Вукова превода Св. Писма Новог Завета ми с правом очекујемо само један од његова бољи, тачнији превод. Такав превод, сасвим природно, моћи ће нам дати само стручњак, богослов који се бави изучавањем и тумачењем Св. Писма.“⁵¹

је гласила анђелска химна о рођењу Исуса Христа?“, Богословље V 1 (1930) 44; „Исус Христос и Његови најближи“, Богословље VIII 3 (1933) 198-203; „Исус Христос и Јован Крститељ“, Богословље IX 1 (1934) 1-4; „Исус Христос и социално питање“, Богословље XIII 3-4 (1938) 193-198; „Зашто је Исус Христос морао страдати?“, Богословље XIV 2 (1939) 103-108; „Исус Христос пред јеврејским и римским трибуналом“, Богословље XV 2 (1940) 81-90.

⁴⁹ „Личност Исуса Христа“, Богословље I 1 (1926) 5-14: 5.

⁵⁰ Буловић, *нав. дело*, 167.

⁵¹ „Свето Јеванђеље по Јовану. Превели Војислав М. Петровић и Frederick W Kingston. Издање: Central Translations Institute, London 1927“, Богословље II 3 (1927) 237-238: 237. У оцени Стефановићевог превода Веселин Чајкановић (1881-1946) пише: „Одавно се осећа потреба за још једним преводом Новог Завета, јер се Вуковом преводу, који је иначе врло књижеван и недостижно леп може ставити доста материјалних замерака...“ („Јеванђеље по Матеју. С грчког текста га превео протопрезвитер Д-р Димитрије Стефановић, професор Универзитета у Београду, Београд, Британско и Инострано Библијско Друштво, 1929. У истој серији и исте године: Јеванђеље по Марку, Јеванђеље по Луци, Јеванђеље по Јовану“, Богословље IV 4 (1929) 327-330: 327).

Зато преводи Петровића (1927) и Бакотића (1930) нису испунили очекивања:

„Превод Војислава М. Петровића хоће да је бољи од Вукова, али је гори, гори на многим местима... Мене, управо, изненађује смелост г. Петровића да се лаћа посла који ни мало не разуме! То се не да правдати никаквим разлозима...“⁵²

„...г. Бакотић није исправио с в а места која је Вук погрешно превео. Ми смо се нарочито задржали код прве главе Јованова јеванђеља, и ту смо могли констатовати, да је г. Бакотић не само погрешно превео нека места која су и код Вука погрешно преведена, него је погрешно превео и нека друга места која је Вук добро превео... Г. Бакотић н и ј е испунио што је обећао.“⁵³

Ипак, и од оваквих превода постоји поука, а то је:

„...да црква треба што пре да да свој српски превод Св. Писма народу. И то је она већ одавно требала учинити!“⁵⁴

Тако је Стефановић опет настојао да „испуни неугодну празнину“ и већ 1929-1930. Британско и инострано библијско друштво штампало му је превод Еванђеља и Дела апостолских⁵⁵. Његов комплетан превод Новог Завета појавио се 1934., а реакција тадашњих научних кругова била је сасвим позитивна:

„Г. Стефановић, који на нашем богословском факултету предаје ексегесу Новог Завета, свакако је најпозванији за овакав посао. На његовом се преводу доиста види да га је радио стручњак. Г.С. је напустио тако звани *textus receptus* (и то онај тип, који је послужио као основица Вуку и његовим обрасцима) и употребио критичан Нестлеов текст; отуда местимична неслагања са Вуком и са словенском вулгатом уопште... На много места он је дао тачнији превод него Вук... У погледу језика превод Г.С. је савременији, речник и граматички облици модернији су. Тиме превод често добија у јасноћи, премда у Вуковим изразима има више поезије и лепоте, јер припадају старинском, освештаном језику...“⁵⁶

Према речима Стефановићевог ученика и потом наследника на катедри за Свето Писмо Новог Завета, проф. Емилијана Чарнића (1914-1994), Вуков превод никако не може бити део преводилачке традиције Српске Цркве, јер тамо могу да буду само стручњаци, теолози, научници и црквене личности⁵⁷. Тако је још онда мислио и Чајкановић:

„Досадашњи Вуков превод, без обзира на то што је то један од најлепших споменика српске прозе, није био довољан ни богословима ни лаицима. Г. Стефановић се латио врло тешког посла да ову празнину попуни.“⁵⁸

Као „мајстор у своме послу... дао је превод који је на висини модерне науке“⁵⁹, а као теолог чини важну карику преводилачке традиције коју је Чарнић

⁵² „Свето Јеванђеље по Јовану...“, 238.

⁵³ „*Evangelje po Jovani*. Preveo Dr. Lujo Bakotić. Beograd 1930“, Богословље V 3 (1930) 230-231.

⁵⁴ „Свето Јеванђеље по Јовану. Превели Војислав М. Петровић и Frederick W Kingston“, 237

⁵⁵ *Четири Јеванђељија*, Београд 1929; *Дела апостолска*, Београд 1930.

⁵⁶ Чајкановић, *нав. дело*, 327. Иначе, у то време, Чајкановићева реч заиста је била релевантна за научне кругове; иза његовог става стоји одлично познавање класичних језика и велико искуство универзитетског професора. Такође види: Петар Ђорђић, „О Вукову Новом завјету (приступно предавање, одржано 28. марта 1934)“, Богословље IX 2 (1934) 97-115. Позитивну рецепцију овакве научне оцене Стефановићевог превода показује и мишљење Ксеније Атанасијевић (1894-1981), знаменитог филозофа и преводиоца, такође професора Универзитета у Београду (Атанасијевић, др Ксенија, „Превод на српски Новог Завета професора др Емилијана Чарнића“, Богословље XXXII 1-2 (1973) 177-179).

⁵⁷ Емилијан Чарнић, „Традиционални и нетрадиционални фактори у превођењу Светог Писма“, Богословље, XXXI 1-2 (1972) 31-41: 37

⁵⁸ Чајкановић, *нав. дело*, 330.

⁵⁹ Исто.

представио у виду низа: „Стојковић – епископ Платон – епископ Иларион – Д. Стефановић“⁶⁰.

Интересантно је, међутим, да:

„...мада теолошки учен и добро оцењен у стручној критици... тај превод је наишао на отпор управо у теолошкој средини Српске православне цркве, која се, парадоксално, повела за глорификацијама Вуковог превода и подлегла култу који је Вуковом Новом завјету створен у нашој филолошкој школи средином овог века (Александар Белић, 1947). Стефановићу се замерало слабо осећање језика и западњачко нарушавање православне традиције у критичком прилазу тексту Новог завета па и тумачењу неких важних места.“⁶¹

Ваистину, после Вуковог, ниједан индивидуални превод није добио благослов Цркве⁶². Последњи превод – Чарнићев (1973) оцењен је као *приватни*⁶³, а све до појаве званичног превода који је начинио Свети архијерејски Синод Српске Цркве, коришћен је ревидирани Вуков превод. Коначно, мора се признати да су сви ти индивидуални покушаји превођења Новог Завета допринели настанку званичног превода наше Цркве.

2.4. Икуменска активност

Као декан Богословског факултета, Стефановић је заједно са професорима протом Стевом Димитријевићем и Лазаром Мирковићем учествовао на Конресу *pro studiis orientalibus*, држаном у Љубљани од 12-16. јула 1925. године⁶⁴. Замишљен као дидактички курс за римокатолике о „источним богословским стварима“, конгрес је, према речима Епископа Иринеја Буловића, „очигледно представљао једну од раних манифестација организованог и свесног напора Римске Цркве да чежњу савременог раздробљеног хришћанског света за истинским јединством у Христу усмери у правцу својих, римоцентричних схватања о њему“⁶⁵. Стефановић је направио један врло занимљив извештај са овог конгреса, у коме, између осталог, пише:

„Иако се на конгресу истицало да нема сврху пропаганде, ипак је из свију предавања избијала тенденција и тежња спровођења јединства у смислу подвргавања римском папству. Истичући неповољно стање православних цркава, поред снаге и организације римске цркве, т.р. наметли су горњу тенденцију. Но мора се признати онима, који су водили Конгрес, да брижљиво воде рачуна о свему што се догађа у Православним црквама и да будно прате рад и живот у њима.“⁶⁶

⁶⁰ Чарнић, „Традиционални и нетрадиционални фактори у превођењу Светог Писма“, 37 Види још и његове радове: „Нови Завјет: превод Вука Стеф. Карацића“, Православна мисао XVIII 22 (1975) 173-175; „Српски преводи Новог Завета“ у књизи *Увод у Свето Писмо Новог Завета – општи део*, Крагујевац 1994, 149-153.

⁶¹ Димитрије Богдановић, „Нови Завет у преводу Емилијана Чарнића“, Православна мисао XIX 23 (1976) 127-131: 127-128. Као врстан богослов и преводилац, Димитрије Богдановић (1930-1986) у истом тексту пише да се у Српској цркви и након Стефановићевог превода осећала равнодушност према напорима да се дође до новог, тачног, веродостојног превода на српски језик

⁶² Богдановић, *нав. дело*, 127.

⁶³ О томе види наш рад „Емилијан Чарнић као професор Новог Завета на Богословском факултету у Београду“, *Богословље* LXV 1(2006) 13-28.

⁶⁴ Резултати и документа Конгреса могу се погледати у зборнику: *Acta primi conventus pro studiis orientalibus*, Љубљана 1925, из кога се види да су у њему учествовала тада веома важна имена Истока и Запада.

⁶⁵ Буловић, *нав. дело*, напомена бр. 3 на стр. 166. У време писања текста потписник је јеромонах.

⁶⁶ *Извештај* састављен 12. јануара 1926. у Београду, АПБФ.

Да је заиста имао право, најбоље говори предавање „Српска црква“ извесног проф. др Рока Рогошића из Далмације, које је касније као чланак објављено у поменутом зборнику *Acta primi conventus pro studiis orientalibus*⁶⁷. Препун озбиљне критике духовног стања у Српској православној цркви – уз прецизно позивање на чињенице, текст се завршава речима:

„Можда наш приказ не одаје баш најидеалније стање Српске цркве. Како смо видјели, сами Срби признају, да стање њихове цркве није идеално. Али се томе немамо толико чудити. Сјетимо се само турског ропства, сјетимо се само силних ратова, које је српски народ водио, особито задњег столећа, па ће нам се ствар донекле разјаснити. Ми се надамо, да ће се у новој уједињеној држави повратити времена религиозног заноса Немањића, кад су Срби били такођер ближи католичкој цркви.“⁶⁸

Стефановић, међутим, посве мудро предлаже какав би требало да буде одговор православних на овакве тежње Римске Цркве:

„Ово све упућује нас православне на заједнички рад, а нарочито на сређивање црквених прилика у Српској Православној Цркви, где има дубоке побожности, снаге и способности, и где би се још желело више систематски смишљеног рада, да се и спољашње покаже неизмерно духовно благо које има православна Црква и висока вера у Српском Народу... Јединство цркава желе и православни богослови и Православна Црква, али се на путу овога сједињења данас налазе још многе сметње.“⁶⁹

Друге Стефановићеве икуменске активности нама, нажалост, нису познате, али став који смо управо изнели „није ни данас ништа изгубио од своје истинитости и актуелности у свести и савести православних богослова“⁷⁰.

*

Труд Димитрија Стефановића од огромне је важности за развој српског богословља зато што њиме озбиљно почиње академска библистика у Срба. Између два светска рата, у врло тешко време по Цркву и народ, Стефановић је писао, преводио и тумачио, неуморно пратећи богословска збивања у Европи не би ли и себе и будућа поколења обогатио најкориснијим научним достигнућима. Дубоко свестан да му православни Исток у то време није могао понудити квалитетну научну потпору, врло мудро и трезвено је трагао на супротној страни, због чега су му савременици замерали на „западњачком нарушавању православне традиције“. Лакomisлене и непромишљене, такве тврдње извиру из дубоког непознавања Стефановићевог опуса који је чак пречесто прожет критиком *деструктивног Запада*. Штавише, у ред најквалитетнијих професора сврставају га управо дар и храброст да вешто одабраним материјалом са Запада – па и са Истока, зачне градњу богословске тврђаве на скоро пустом тлу.

⁶⁷ Стр. 146-158. Предавање је одржано 14. јула 1925, а није нам јасно зашто током конгреса нико од представника Српске цркве на ту тему није говорио. Посебно бисмо истакли чланак „Један Бог, једна Црква“ (*Acta*, 134-139) познатог српског правника Живојина Перића (1868-1953) који у конгресу није учествовао, „а кад је бил задржан, је poslал gričujočo razpravo, da se objavi v rogočilu o kongresu“ (*Acta*, напомена бр. 1 на стр. 134). Иако је текст сасвим коректан, ипак се, као и малопре, питамо: зашто један (српски) теолог о томе није беседио?

⁶⁸ *Acta*, 158.

⁶⁹ *Извештај*, стр. 3.

⁷⁰ Буловић, *нав. дело*, 166.